

РОЗДІЛ І. Міжнародні відносини та дипломатія напередодні та в роки першої світової війни

1. Міжнародні відносини наприкінці XIX – на початку XX століть: шлях до війни.
2. Липнева криза 1914 року. Мета та характер війни.
3. Вплив першої світової війни на систему міжнародних відносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Зайончковский П.А. Мировая война 1914-1918: В 2 т. – М., 1938-1939.
2. Нотович Ф.И. Дипломатическая борьба в годы первой мировой войны. – М.; Л., 1947.
3. Каверин И.Н. За кулисами английской блокады (из истории первой мировой войны). – М., 1955.
4. Готлиб В.В. Тайная дипломатия во время первой мировой войны. – М., 1960.
5. Виноградов К.Б. Буржуазная историография первой мировой войны. – М., 1962.
6. Гершов З.М. “Нейтралитет” США в годы первой мировой войны. – М., 1962.
7. Вержиховский Д.В., Ляхов В.Ф. Первая мировая война. 1914-1918 гг. Военно-исторический очерк. – М., 1964.
8. Полетика П.П. Возникновение первой мировой войны. Июльский кризис 1914 г. – М., 1964.
9. Первая мировая война: политика, идеология, историография / Под редакцией Б.Д. Козенко. – Куйбышев, 1990.
10. Первая мировая война. Пролог XX века. – М., 1998.
11. Джолл Д. Истоки первой мировой войны. – Ростов-на Дону, 1998.

1. Наприкінці XIX – на початку XX століть система міжнародних відносин стала більш складною та вибухонебезпечною. Це пояснюється наступним.

По-перше, на міжнародній арені з’явилися нові потужні сили. В Європі внаслідок завершення процесів об’єднання на європейську та світову політичну

арену вийшли оновлені Німеччина та Італія як рівноправні суб'єкти міжнародних відносин. Зіткнення їх інтересів з Англією, Францією, Росією, Австро-Угорщиною та іншими провідними країнами було незаперечним.

По-друге, в Азії на перші ролі претендувала Японія, що зіштовхувало її інтереси з інтересами Росії, Англії, Німеччини, Франції та США.

По-третьє, у центрі конфліктів опинилася Османська імперія, яка займала величезні території у Північній Африці, на Близькому Сході, у Південно-Східній Європі, які стали об'єктами "розподілу".

По-четверте, найбільш гострі зіткнення та конфлікти були пов'язані з боротьбою за колонії, за сфери впливу. Експансія, намагання до загарбань територій виправдовувались націоналістичними і геополітичними теоріями та ідеями (пангерманізм, панамериканізм, пантюркізм, японська ідея "Великої Азії" тощо). Силова політика суміщалася з таємною дипломатією, договорами, завуальованими і наявними компромісами, маневрами та відповідною "грою".

Рухові до світової війни сприяли локальні війни. Їх можна виділити, принаймні, три.

Ще у 1849 році США запропонували Іспанії продати їм Кубу за 100 млн. доларів. Цього не відбулося. У **квітні 1898 року** США розпочинають війну проти Іспанії і дуже швидко отримують перемогу, розгромивши іспанський флот. "Незалежна" Куба стала американською напівколонією. Саме так іспансько-американська війна відмітила нову межу в історії міжнародних відносин: ця **війна стала першою**, але не останньою війною за перерозподіл світу.

Друга війна, пов'язана з колоніальним розподілом світу, була розв'язана Англією проти двох бурських республік на півдні Африканського континенту – **англо-бурська війна (1899-1902 рр)**. Сили супротивників були нерівними. Бури потерпіли поразку, а їх республіки приєдналися до британських колоній.

Третьою була російсько-японська війна 1904-1905 рр. за перерозподіл територій та сфер впливу на Далекому Сході. В цій війні Англія та США були на боці Японії. Руками японців вони намагалися послабити Росію. З цією метою Англія у 1902 році заключила англійсько-японський союз, а США допомогли Японії у 1905 році забезпечити вигідні умови мирного договору з Росією.

До початку XX ст. в Європі склалися два головних військово-політичних союзи. Перший – **Троїстий** союз Німеччини, Італії та Австро-Угорщини – було сформовано у **1882 році**, потім його було поновлено у **1892 році**; проіснував до **1915 року**, коли з нього вийшла Італія.

Складові частини другого союзу – **Антанти** (Англія, Франція, Росія) були наступними:

- а) оформлення у 1891-1893 рр. за допомогою воєнно-політичної конвенції французько-російського союзу;
- б) у квітні 1904 року Англія та Франція підписали “сердечну угоду” – “*entente cordiale*” – договір Антанти, секретні статті якого передбачали погодження щодо розподілу колоніальних сфер впливу (Франція обіцяла не втручатися у справи Англії в Єгипті; Велика Британія погоджувалася з діями Франції у Марокко);
- в) **31 серпня 1907 року** була підписана англійсько-російська конвенція про розмежування сфер впливу в Ірані, Афганістані та Тибеті. Створення **Антанти** було завершено.

Протистояння Троїстого союзу та Антанти проявилось у Балканських війнах. Після младотурецької революції 1908 року крах Османської імперії прискорився. У 1908 році Австро-Угорщина проголосила про анексію Боснії та Герцеговини. В той же час про повну незалежність заявила й Болгарія. Анексія Австро-Угорщиною двох слов'янських провінцій викликала кризу у відносинах на Балканах: Сербія засудила анексію, Росія підтримала Сербію. Німеччина, навпаки, підтримувала Австро-Угорщину.

У кінцевому варіанті, не отримавши підтримки Франції та Англії, Росія санкціонувала анексію.

29 вересня 1911 року почалася італійсько-турецька війна: італійський десант висадився у Північній Африці та в результаті бойових дій з турецькими військами захопив частину Лівії. На Балканах в цей час склався союз трьох країн – Болгарії, Сербії та Греції – з метою відібрати у Туреччини Македонію.

Війна проти Туреччини почалася у **жовтні 1912 році**. Головною силою союзницької армії були болгарські частини, вони й нанесли

вирішальний удар по турецькій армії; союзники підійшли до Константинополя. **28 листопада 1912 року** незалежність проголосила Албанія.

21 квітня 1913 року було підписано перемир'я, а **30 травня 1913 року** – Лондонський мирний договір: вся територія європейської Туреччини переходила до переможців.

Перша Балканська війна 1911-1912 років призвела до зміни співвідношення сил на Балканах. Посилення Сербії, з іншого боку, послабило вплив Австро-Угорщини та Туреччини. Австро-угорська та німецька дипломатія направила всі зусилля для того, щоб розірвати союз, який заснували слов'янські держави і Греція у боротьбі за визволення Балкан від турецького гноблення. Головним для них було роз'єднати союз Болгарії та Сербії. Цьому сприяли шовіністичні амбіції деяких монархів балканських країн. Наприклад, болгарський цар Фердинанд мріяв про створення “Великої Болгарії”, тому його вимоги щодо розподілу Македонії були занадто перебільшеними. Заручившись підтримкою Австро-Угорщини та Німеччини, Болгарія **29 червня 1913 року** розгорнула військові дії проти сербів та греків. Так почалася **друга Балканська війна**. Але обіцяна допомога не була надана, і Болгарія досить швидко була розбита і запросила миру. **10 серпня 1913 року** в Бухаресті було підписано мирний договір: Сербія, Греція, Туреччина і Румунія отримали територіальні “надбання”. Таким чином, карту Балкан знову “перекроїли”, а ворожнеча, інтриги, дипломатична гра перетворили Балкани на слабкий ланцюжок міжнародних відносин, де перетиналися інтереси майже всіх провідних європейських країн та Туреччини.

2. До 1914 року протиріччя між Троїстим союзом та Антантою загострилися до найвищого рівня. Зоною особливої напруги стає Балканський півострів. Австро-Угорщина вирішила одним ударом по Сербії остаточно затвердити свій вплив на Балканах. Безпосереднім приводом до війни було вбивство **28 червня 1914 року** в Сараєво – столиці Боснії – намісника австрійського престолу ерцгерцога **Франца Фердинанда** та його дружини великосербськими націоналістами з напіввійськової організації “Чорна рука” **Принципом і Гавриловичем**¹.

На жаль, до сьогодення читачам подається невірна спотворена інформація. Автори підручників та посібників з історії України для учнів шкіл (прикладом можуть бути: Король В.Ю. Історія України. – Київ: Феміна, 1995. – 264 с; Турченко Ф.Г. Новітня історія України. Частина перша. 1914-1939. – Київ: Генеза, 2001. – 352 с.) взагалі не

¹ Мир в XX веке / Под редакцией Сороко-Цюны О.С. – М., 1996. – С. 69.

згадують цей факт. Шкільні підручники Російської Федерації продовжують стверджувати, що вбивцею був “19-річний студент Гаврила Принцип” (Кредер А.А. Новейшая история. XX век. – Москва, 1997. – С. 27).

Воєнні кола Австрії вимагали термінового початку війни проти Сербії. Все залежало від позиції Берліна. Кайзер Вільгельм II, прийнявши австрійського посла Сегені, висловився за необхідність діяти швидко та енергійно. Ультиматум сербському представнику було вручено 23 липня 1914 року у Белграді. Документ було складено таким чином, щоб жодна поважаючи себе країна, не змогла його прийняти. Наприклад, сербський уряд повинен був узяти наступні зобов’язання:

- “не допускати жодних публікацій, викликаючих... зневагу” до австро-угорської монархії;
- терміново закрити та конфіскувати всі засоби товариств, що займаються пропагандою проти Австро-Угорщини;
- звільнити з військової та адміністративної служби осіб, винних у пропаганді проти Австро-Угорщини;
- допустити на територію Сербії представників органів віденського уряду;
- участь представників Австро-Угорщини у розслідуванні вбивства ерцгерцога.

Термін ультиматуму діяв до 6 години вечора суботи 25 липня.

26 липня 1917 року австро-угорський уряд направив повідомлення про ультиматум у Лондон, Париж, Петербург.

Росія ні в економічному, ні у військовому відношенні не була готовою до війни.

У Парижі, навпаки, чекали війни і відповідним чином впливали на Росію: не випадково 20 липня до Петербурга прибуває президент Франції Пуанкаре.

28 липня 1914 року Австро-Угорщина оголосила війну Сербії.

Микола II вагався. 30 липня міністру закордонних справ Росії Сазонову вдалося вмовити царя у необхідності загальної мобілізації.

1 серпня 1914 року о 7 годині вечора посол Німеччини у Росії Пурталес вручив Сазонову ноту про оголошення війни.

3 серпня Німеччина оголосила війну Франції. З 24 години **4 серпня 1914 року** у стані війни почали знаходитись Німеччина та Англія. Перша світова війна розпочалася. У війні взяли участь 38 країн, до лав армій було мобілізовано 73,5 млн. чоловік, загинуло 10 млн.: це

більше, ніж за всі війни, що велися на Землі у попередні 1000 років.

Цілі учасників війни відомі.

Перше. Німеччина намагалася покласти кінець морському домінуванню Англії, анексувати промислово розвинуті райони північно-східної Франції, загарбати території Росії – Прибалтику, Крим, Кавказ (меморандум пруського міністра закордонних справ Ф.В. фон Левеля від 29 жовтня 1914 року).

Друге. Австро-Угорщина бажала захопити Сербію, укріпитись на Балканському півострові, відняти у Росії частину Польщі, Подолію та Волинь.

Третє. Туреччина, втягнута у війну 2 листопада 1914 року, розраховувала на російське Закавказзя та поновлення впливу на Балканах.

Четверте. Велика Британія хотіла зберегти колонії та перевагу на морі, відняти у Туреччини Месопотамію та частину Аравійського півострова.

П'яте. Франція розраховувала на повернення Ельзасу – Лотарингії та приєднання лівого берега Рейну, Саарського вугільного басейну.

Шосте. Росія була занепокоєною збереженням впливу на балканські країни; до її планів входило приєднання Галичини, земель нижньої течії Німану та оволодіння чорноморськими протоками Босфор і Дарданелли.

Сьоме. Японія, оголосивши 23 серпня 1914 року війну Німеччині, мала намір захопити “німецькі” території Китаю та острови у Тихому океані.

Таким чином, перша світова війна носила загарбницький характер з обох сторін. Тільки Сербія та Бельгія вели війну за своє звільнення, але це принципово не змінювало загального характеру війни.

3. Перша світова війна 1914-1918 років, яка стала підсумком краху існуючої системи міжнародних відносин, фактично була проявом кризи європейської цивілізації. Це пояснюється наступними складовими:

1. Намагання європейських держав створити на континенті наприкінці XIX – на початку XX століть систему рівноваги сил.
2. Перетворення після об'єднання 1871 року Німеччини у самостійний центр сили та змушення Франції шукати собі союзників для рівноваги з силами Німеччини.
3. Поступове утворення в Європі Троїстого союзу та Антанти з метою зміцнення рівноваги і

- збереження миру. Оптимістичний настрій європейського суспільства і недооцінка небезпеки милітаризму та націоналізму.
4. Приєднання до Троїстого союзу Болгарії (вересень 1915 року), а до Антанти – Італії (травень 1915 року). Вплив військових фронтних негараздів (Верденська битва – лютий-грудень 1916 року; Ютландська морська битва травня 1916 року; наступ англійсько-французьких військ на Соммі – липень-листопад 1916 року) на внутрішнє становище воюючих країн – перебудова на потреби війни економіки, падіння життєвого рівня населення. Зростання незадоволення війною.
 5. Лютнева та жовтнева революції 1917 року в Росії. Вихід з війни Болгарії (вересень 1918 року), Туреччини (жовтень), Австро-Угорщини (3 листопада 1918 року). Початок демократичної революції у Німеччині (3 листопада 1918 року). Комп'єнське перемир'я Німеччини з Антантою 11 листопада 1918 року та закінчення першої світової війни.